

OTİZMİ OLAN ÇOCUKLAR VE KARDEŞLERİNİN DAVRANIŞ SORUNLARI VE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ ÖRÜNTÜLERİ*

Gülşen Erden** Melda Akçakın***

ÖZET

Amaç: Otizmi olan çocuklar ve kardeşlerine ilişkin yayınlarda bazı davranış sorunlarının ve kişilik örüntülerinin normalden daha sık olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada otizmi olan çocuklar, kardeşleri ve kontrol grubunun davranış sorunları ve kişilik özellikleri örüntülerinin incelenmesi amaçlanmıştır. **Yöntem:** Bu araştırmada DSM III-R tanı ölçütlerine göre, otizm tanısı konmuş 40 çocuk ve onların kardeşleri (n=40) ile kliniğe başvurmamış 40 çocuk için, anne ve babalara Çocuklar İçin Kişilik Ölçeği (Personality Inventory for Children-PIC) ve Çocuklar için Davranış Değerlendirme Ölçeği (Child Behaviour Checklist-CBCL) uygulanarak elde edilen puan ortalamaları karşılaştırılmıştır. **Bulgular:** Otizm tanısı konmuş çocuklar alt ölçeklerin çoğunda kardeşlerinden ve kontrol grubundan yüksek puan almışlardır. Kardeşler ile kontrol grubu arasında depresyon, hiperaktivite, sosyal ilişkiler alt ölçekleri arasında farklılık saptanırken; uyum, okul başarısı, dikkat ve davranış sorunları, sosyal yeterlik gibi alt ölçeklerde farklılık bulunmamıştır. Depresyon ve hiperaktivite alt ölçeklerinde otizmi olan çocukların kardeşlerinin kontrol grubu çocuklarından daha yüksek ortalamalar elde ettikleri gözlemlenmiştir. Entellektüel tarama ve sosyal beceriler alt ölçeğinde ise farklılığın kontrol grubundan kaynaklandığı saptanmıştır. Kontrol grubunun otizmi olan çocukların kardeşlerinden entellektüel tarama ve sosyal beceriler alt ölçeklerinde daha yüksek ortalamalar elde ettikleri bulunmuştur. **Tartışma:** Bu çalışma otistik çocukların kardeşlerinin sağlıklı davranış ve kişilik örüntülerini devamlı bir stres kaynağına karşın çeşitli koruyucu nedenlerle koruyabildiklerini göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Otizm, kardeşler, davranış sorunları, kişilik özellikleri.

SUMMARY: PATTERNS OF BEHAVIOR PROBLEMS AND PERSONALITY CHARACTERISTICS OF AUTISTIC CHILDREN AND THEIR SIBLINGS

Objective: The related literature suggest that the siblings of the autistic children have an increased frequency of certain behavior problems and personality characteristics. The aim of this study is to examine the characteristics of autistics, their siblings and a group of normal children. **Method:** The subjects were 40 autistic proband, 40 siblings of autistic and 40 siblings of nonclinical children. The autistic children were diagnosed according to DSM III-R criteria for autistic disorder. The siblings of autistics, autistic probands and control group were evaluated with the Personality Inventory For Children (PIC) and Child Behavior Checklist (CBCL). **Results:** The autistic probands had generally higher scores on the subscales of the PIC and CBCL compared to their siblings and control group. There were significant differences on the subscales of depression, hyperactivity and social skills between the siblings and control group. It is observed that the siblings of autistic children had more means than the controls at depression and hyperactivity subscales. On the other hand, the difference is determined for the intellectual screening and social skills sub scales, was originating from controls. No significant differences were found on the subscales of adjustment, achievement, social competency, attention and thought problems. **Discussion:** The results of this study suggest that despite their continuous stress the siblings of autistic children had healthy patterns of behaviors and personality characteristics because of different protective factors.

Key Words: Autism, siblings, behavior problems, personality characteristics

GİRİŞ

Otizm gibi gelişimsel bozukluğu olan bir çocuğa sahip olmak, çocuğun anne, baba ve kardeşlerinin yaşamlarını, duyguları ve düşüncelerini, davranış

örüntüleri ve ilişki biçimlerini de içine alan çok yönlü etkilenmeye yol açar. Bu etki aile, çocuğunun bir gelişimsel sorunu olduğunu ve bunun süregelenliğini ilk kez duyduğunda başlar. Ailenin etkilenmişliği, çok yönlü, karşılıklı ve tüm aile sistemini değiştirecek düzeyde gelişir (Harris 1982, Morgan 1988, Harris 1994, Rodrique ve ark. 1994, Glasberg 2000). Genel olarak, ailenin süregelen gelişimsel bozukluğu olan bir

* International Association for Children and Adolescent Psychiatry and Allied Professions IACAPAP'ın (2-6 Ağustos 1998 Stockholm) Kongresinde poster olarak sunulmuş, yayınlanmamış bildiri.

** Psk.Yrd.Doç.Dr., Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Psikoloji Bölümü, Ankara.

*** Psk. Doç.Dr., Ankara Üniv. Tıp Fak. Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Otistik Çocuklar Tanı, Tedavi, Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara.

çocuğa sahip olması, sürekli bir stres kaynağının varlığı olarak kabul edilmektedir. Gelişimsel bozukluğu olan bir çocukla yaşamının, anne, baba ve kardeşler üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar incelendiğinde kardeşlerle yapılan çalışmaların, anne ve babalarla yapılmış çalışmalara göre, sayıca daha az olduğu bildirilmiştir (Glasberg 2000). Otizmi olan çocukların kardeşlerinin, gelişimsel bozukluğu olan biriyle yaşamaya ilişkin var olduğu öne sürülen sürekli strese nasıl tepki verdikleri, ne çeşit davranışsal ve duygusal sorunlarla yüzyüze geldiklerine ilişkin az sayıda çalışma bulunmaktadır (Morgan 1988, Rutter ve ark. 1993, Rodrigue ve ark. 1994, Harris 1994, Glasberg ve Belchic 1996, Glasberg 2000). Ayrıca, elde edilen bulguların bir kısmı da tutarsızlık göstermektedir (Lobato ve ark.1988).

İkizler ve ailelerle yapılan çalışmalarda sıklıkla genetik etkiler ve etkilenme üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda özellikle otizmin ortaya çıkmasında genetik etkenlerin rolü üzerinde durulmaktadır (Rutter ve ark.1993). Otizmi olan çocukların aileleriyle yapılan çalışmalarda da otizmi olan çocukların kardeşlerinin de otizm tanısı alma yüzdelerinin göreceli olarak arttığı, % 3-6 arasında oranlara ulaştığı bildirilmektedir (Gillberg ve ark.1992). Bu bulgulara göre genetik geçişin önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca kardeşler arasında sık rastlandığı bildirilen dille ilgili sorunlar, sosyal ilişki bozuklukları ve bilişsel sorunların da otistik fenotipin tipik özellikleri içinde yer aldığı bildirilmektedir (Rutter ve ark.1993).

Genetik çalışmalara dayalı bilgilerin ışığında yapılan araştırmalarda otistik çocukların kardeşlerinin sıklıkla bilişsel ve yürütücü işlevlere ilişkin sorunlar yaşadıkları belirtilmektedir (Ozonoff ve ark. 1993). Bu bulguları destekleyen çalışmalarda otistik çocukların kardeşlerinde %13-15 arasında yüksek oranlara ulaşan zihinsel ve bilişsel yetersizlik bulguları bildirilmiştir (Baird ve August 1985, Fombonne ve ark.1997). Bu bulguların desteklenmediği bir çalışmada da otistik çocukların yürütücü işlevlere ilişkin verilen ödevlerden mekansal ve sözel uzamla ilgili olanlarda çok üstün beceri gösterdikleri, yürütücü bellek becerileri açısından da normallerden farklılık

göstermedikleri bildirilmiştir (Hughes ve ark.1999).

Son 10-15 yıldır, otistik çocuklara ve genetik etkenlere ilişkin araştırmalara ek olarak aileler üzerindeki araştırmalarda artış göstermektedir (Bristol ve Schopler 1983, Gold 1993, Fisman ve ark. 2000). Araştırmalar bir yandan otistik bir çocukla birlikte yaşamının etkileri üzerinde yoğunlaşırken öte yandan da ilişkiler açısından olumlu bir çevre oluşturacak yardımcı etkenlerin neler olabileceği üzerinde de durmaktadır (Howlin 1988, Morgan 1988, Dyson 1989, Mates 1990, Mc Hale ve Pawletko 1992, Eisenberg ve Baker 1998, Damiani 1999).

Otizmi olan çocukların kardeşlerinde öfke, kaygı, depresyon, bedenselleştirme (somatizasyon), aşagılık duygusu, stres, düşük benlik saygısı gibi duygusal etkiler ile anne-baba çocuk çatışması, arkadaş ilişkilerinde bozulma, yetersiz liderlik girişimleri, sosyal ilişkilerde güçlük ve çeşitli davranış sorunları gibi olumsuz etkilerin gözlemlendiği bildirilmiştir (Begun 1989, Boyce ve Barnett 1993, Gold 1993, Powell ve Gallagher 1993, Rodrigue ve ark.1994, Eisenberg ve ark.1998, Fisman ve ark.2000). Gelişimsel bozukluğu olan çocuklarla yapılan bir başka çalışmada da kardeşlerin uyum ve başarıları için engelli kardeşin varlığının risk etkeni olduğu belirtilmiştir (Lobato 1983, Lobato ve ark.1988).

Öte yandan gelişimsel bozukluğu olan bir çocukla yaşamının kardeşler üzerinde olumlu etkileri olduğunu bildiren araştırmalar da ilgili yazında yer almaktadır (Cleveland ve Miller 1977, Ferrari 1984, Itskowitz 1980, Meyer 1993, Wilson ve ark.1989). Wilson ve ark. (1989) engelli bir çocukla yaşayan kardeşlerle yaptıkları çalışmada engelli çocukların kardeşlerinin sevecenlik, olgunluk, sabır, hoşgörü ve sosyal kabul gibi olumlu özelliklere sahip olduklarını bildirmişlerdir. Gold (1993), otistik bir çocukla yaşamının etkileri ile bu ortamdaki ilişkilere yardımcı etkenleri araştıran çalışmasında "erken yaşta sorumluluk almanın" önemli bir öge olabileceğini vurgulamıştır. Ailenin genişliği de kardeşlerin uyumunu olumlu yönde etkileyen bir etken olarak Machale ve ark. (1986) tarafından bildirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, otizmi olan çocukların ve kardeşlerinin, davranış sorunları ve kişilik özellikleri örüntülerini sağlıklı çocukların kardeşleri ile karşılaştırmaktır. Bu amaçla otistik bir çocuğa sahip en az iki çocuklu aileler ile en az iki sağlıklı çocuğu olan ailelerin çocukları çalışmanın araştırma ve kontrol gruplarını oluşturmuştur.

YÖNTEM

Örneklem

Araştırma grubu Ankara Üniversitesi Otistik Çocuklar Tanı, Tedavi, Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde DSM III-R tanı ölçütlerini de kapsayan yarı yapılandırılmış bir görüşme çizelgesiyle değerlendirilerek (Akçakın 1993, Akçakın ve ark.1993), otistik bozukluk tanısı konan 40 çocuk ve kardeşlerinden oluşmuştur. Kontrol grubu ise, araştırma verilerinin toplandığı tarihe kadar ruhsal sorunlar nedeniyle çocuk ya da erişkin psikiyatri kliniğine başvurmamış, en az bir kardeşe sahip 40 çocuktan oluşmuştur. Bu çocukların ailelerinde kronik hastalık öyküsü yoktur. Araştırmaya alınmada gönüllülük esasına uyulmuştur. Araştırma ve kontrol grubunun yaşları, cinsiyetleri, doğum sıraları, anne ve babaların yaşları, eğitim düzeyleri ve sahip oldukları çocuk sayısı yönünden eşleştirilmeye çalışılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Çocuklar İçin Kişilik Ölçeği (Personality Inventory for Children -PIC)

İlk kez 600 sorulu MMPI benzeri bir ölçek ola-

rak, 6-16 yaşlar arasındaki çocukları değerlendirmek üzere geliştirilmiş, daha sonra ise iki kez gözden geçirilerek daha kolay uygulanabilir hale getirilmiştir (Lachar 1990, Lachar ve ark. 1982, Wirt ve ark. 1977). Tanı koyma sürecinde öncül bilgi kaynağı olarak kullanılabilineceği, birçok yayında bildirilmektedir (Ehly ve ark. 1986, Kline ve ark.1987, Lachar 1987). Son gözden geçirilmesi Lachar (1990) tarafından yapılan Çocuklar için Kişilik Ölçeği, yanıtları doğru ya da yanlış olarak işaretlenebilen, 3-16 yaş arasındaki çocukların kişilik özelliklerini değerlendirmede kullanılan çok boyutlu objektif bir ölçektir. Bu çalışmada uyarlama ve standardizasyon çalışmaları Erden (1995) tarafından yapılan, 280 soruluk kısa formu kullanılmıştır. Ölçeğin kısa formu Lachar'ın (1990) da yaptığı gözden geçirme çalışmasında ölçeğin kullanımını kolaylaştırmak amacıyla elde edilmiş 3 şekildedir. Ölçek anne, baba ya da çocuğu yakından tanıyan bir yetişkin tarafından yanıtlanabilmektedir. Değerlendirme sonucunda temel olarak Disiplin sorunları, Sosyal yetersizlik, Bedensel ilgi ve Bilişsel gelişime ait bilgiler 4 faktör ve 16 klinik alt ölçekten oluşan bir profil üzerinde elde edilmektedir (Tablo 1). Disiplin sorunları; yetersiz disiplin davranışları, dürtüsellik, öfke ve uyumsuz arkadaş ilişkileri ile tanımlanmaktadır. Sosyal yetersizlik: arkadaş reddi, arkadaş kaybı ve sosyal izolasyon olarak tanımlanmaktadır. Bedensel ilgi: somatizasyon, olumsuz benlik algısı ve güvensizlik olarak tanımlanmaktadır. Bilişsel geli-

Tablo 1: Çocuklar İçin Kişilik Ölçeği Klinik Alt Ölçekleri (Kısa Form, 1990) MADDELER (1-280)*

FAKTÖR ALT ÖLÇEKLERİ

- I. Disiplin Sorunları/Yetersiz Öz Kontrol
- II. Sosyal Yeterlik
- III. İçsel Yönelme/Bedensel Belirtiler
- IV. Bilişsel Gelişim

GEÇERLİK VE TARAMA ALT ÖLÇEKLERİ

Yalan

Sıklık

KLİNİK ALT ÖLÇEKLER

Başarı

Entellektüel Tarama

Gelişim

Bedensel İlgi

Depresyon

Aile İlişkileri

Savunucu Tutum
Uyum

Suçla Yönelik Davranım
Sosyal İçerik Çekilme
Kaygı
Psikoz
Hiperaktivite
Sosyal beceriler

* Profil alt ölçeklerinin kısa form versiyonu bölüm I ve II

gelişim: akademik beceriler, motor koordinasyon, gelişimsel gecikme, uyum davranışları hakkında bilgi vermektedir. Alt ölçeklerin test tekrar test güvenirlikleri Erden'in (1995) çalışmasında .86 ve .95 olarak saptanmıştır. İç tutarlılıkları ise .38 ve .88 arasındadır. Bu bulgular ilk güvenirlik bulguları ile tutarlıdır (Lachar 1990).

Çocuklar için Davranış Değerlendirme Ölçeği (Child Behaviour Checklist-CBCL)

İlk kez Achenbach (1991) tarafından geliştirilen Çocuklar için Davranış Değerlendirme Ölçeğinin, uyarılama ve standardizasyon çalışmaları Erol, Aslan ve Akçakin (1995) tarafından yapılmıştır. Çocuk ve gençlerin kişilik özelliklerini, davranış sorunlarını ve sosyal yeterliliklerini değerlendirmede kullanılmak amacıyla geliştirilmiş ve çocuklarda gözlenebilecek psikopatolojik durumları değerlendirmede kullanılan likert tipi bir ölçektir. Yeterlik temel ölçekleri üzerinde, aktivite düzeyi, sosyal ve okul yaşantısı, sorun alanları içe yönelim bölümünde düşünce sorunları, dikkat sorunları, kaygı-depresyon, bedensel yakınmalar, dışa yönelim bölümünde saldırganlık, suçluluk, alt ölçekleri ile çocuk hakkında bilgi vermektedir. Bu çalışmada 4-18 yaş için geliştirilmiş anne-baba versiyonu kullanılmıştır (Achenbach 1991, Erol ve ark 1995). Test tekrar test

güvenirliği .70 ve .84. arasındadır. İç tutarlılık değerleri ise .39 ve .86 arasındadır.

İşlem

PIC ve CBCL otistik çocukların ve karşılaştırma grubunun anneleri tarafından ilk görüşmenin ardından bireysel olarak yanıtlanmıştır.

Verilerin Analizi

2x3'lük Çift Yönlü Varyans Analizi ile CBCL ve PIC alt ölçeklerinden alınan puan ortalamaları, gruplar ve cinsiyet farklılıkları sınanmıştır. Gruplar arası farklılıklar için Tukey Kramer anlamlılık testi kullanılmıştır. Ayrıca CBCL ve PIC alt ölçeklerinin korelasyonuna bakılmıştır.

BULGULAR

Otizmi olan çocuklar, kardeşleri ve kontrol grubunda yer alan çocuklar 6-16 yaşları arasındadır. Otizmi olan çocuklar, kardeşleri ve karşılaştırma grubunda yer alan çocuklara ve ailelere ilişkin yaş, cinsiyet, anne ve babanın eğitimi gibi demografik özellikleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Otizmi olan çocuklar, kardeşleri ve kontrol grubunun çift yönlü varyans analizi bulgularına göre davranış sorunları ve kişilik özellikleri örüntüleri önce Çocuklar İçin Kişilik Ölçeği'ne ilişkin olarak aktarılmıştır. İkinci sırada da otistik ço-

Tablo 2: Otistik Çocuklar, Araştırma (kardeşler) ve Kontrol Gruplarının Demografik Özellikleri

		Otistik Çocuklar	Araştırma Grubu (Kardeşler)	Kontrol Grubu
Cinsiyet	Erkek	n=32 (%80)	n=22 (%55)	n=22 (%55)
	Kız	n=8 (%20)	n=18 (%45)	n=18 (%45)
Yaş Ortalaması (Yıl)		7,5	9,5	9,5
Anne Eğitimi				
	İlk	n = 8 (%20)	n=8 (%20)	n=7 (%18)
	Orta	n=18 (%45)	n=18 (%45)	n=13 (%32)
	Yüksek	n=14 (%35)	n=14 (%35)	n=20 (%50)
Yaş ortalaması (Yıl)		35	35	38
Baba Eğitimi				
	İlk	n=6 (%15)	n=6 (%15)	n=5 (%12)
	Orta	n=9 (%22)	n=9 (%22)	n=11 (%28)
	Yüksek	n=25 (%63)	n=25 (%63)	n=24 (%60)
Yaş ortalaması (Yıl)		39	39	41

cukların kardeşleri ile kontrol grubunun davranış sorunları ve kişilik özellikleri örüntülerine ilişkin CBCL bulguları incelenmiştir.

Grupların Çocuklar İçin Kişilik Ölçeğine İlişkin Bulguları

Grupların Çocuklar İçin Kişilik Ölçeğine ilişkin ortalamaları, standart sapmaları, ve F puanları

Tablo 3'de gösterilmiştir. Çocuklar İçin Kişilik Ölçeği puanlarına ilişkin ortalamalara göre cinsiyet temel etkisi sadece bedensel ilgi alt ölçeğinde saptanmıştır. Kızların bedensel ilgi ortalamaları erkeklerinkinden yüksek bulunmuştur. Grup temel etkisine göre de Disiplin Sorunları/Yetersiz Öz Kontrol, Sosyal Yeterlik, Bilişsel Gelişim, Sıklık, Savunucu Tutum, Uyum, Başarı, Entel-

Tablo 3: Grupların PIC Puanlarına İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Alt Ölçekler		Otistik Ç. Grubu		Araştırma Grubu (Kardeşler)		Kontrol Grubu		F Değerleri
		Erkek n=32	Kız n=8	Erkek n=22	Kız n=18	Erkek n=22	Kız n=16	
Disip Sor/Yet. Öz Kon.	$\bar{x}$	13.2	11.7	6.0	5.5	6.7	5.8	19.78*
	ss	5.6	4.6	4.9	2.9	5.0	3.4	
Sosyal Yeterlik	$\bar{x}$	17.7	17.2	8.4	9.9	8.4	10.0	34.47*
	ss	3.9	3.3	5.1	3.9	4.5	3.8	
İçeYönel/Bed. Belirt.	$\bar{x}$	7.4	6.8	7.2	6.0	6.7	6.1	.65
	ss	4.1	2.4	3.	2.1	3.0	2.5	
Bilişsel Gelişim	$\bar{x}$	12.8	11.0	5.4	5.8	5.3	5.0	.31
	ss	4.0	4.2	2.6	3.2	3.1	1.7	
Yalan	$\bar{x}$	5.8	6.6	7.0	6.6	5.4	5.4	2.04
	ss	2.2	2.3	1.8	1.7	1.7	1.2	
Sıklık	$\bar{x}$	10.0	9.6	4.8	5.4	4.8	4.9	32.67*
	ss	4.0	2.1	1.8	1.6	1.7	1.6	
Savunucu Tut.	$\bar{x}$	8.3	9.7	9.5	9.6	7.2	8.2	8.37*
	ss	2.0	1.8	1.4	1.6	2.9	1.4	
Uyum	$\bar{x}$	26.6	26.0	13.9	13.1	13.7	13.2	38.40*
	ss	7.2	6.0	5.1	6.6	5.5	6.1	
Başarı	$\bar{x}$	14.1	13.1	9.6	8.6	9.5	10.1	12.22*
	ss	4.3	4.4	3.7	2.2	4.2	2.2	
Entellektüel Tarama	$\bar{x}$	14.9	14.2	10.3	8.6	11.5	13.0	17.62*
	ss	3.9	3.8	2.7	2.8	3.2	3.3	
Gelişim	$\bar{x}$	12.1	12.3	6.5	6.2	5.3	5.9	20.55*
	ss	4.3	2.5	4.0	3.6	4.1	2.6	
Bedensel İlgi	$\bar{x}$	6.5	8.2	6.0	6.7	6.0	6.9	.98
	ss	3.2	2.7	3.1	4.1	2.7	3.7	
Depresyon	$\bar{x}$	15.0	14.3	6.0	13.1	6.1	11.8	8.86*
	ss	5.3	3.2	4.5	5.3	2.2	3.6	
Aile İlişkileri	$\bar{x}$	5.7	4.3	13.5	5.2	9.9	4.8	.61
	ss	3.7	1.6	3.2	1.5	3.5	1.2	
Suç Yönelik Davran	$\bar{x}$	14.9	10.6	5.1	7.8	4.6	8.1	14.53*
	ss	5.3	3.7	2.8	3.7	2.9	3.4	
Sosyal İçe Çekilme	$\bar{x}$	9.0	9.7	7.5	6.1	10.4	4.8	19.66*
	ss	2.8	3.9	3.0	2.5	2.8	2.1	
Kaygı	$\bar{x}$	9.7	8.6	8.0	8.7	7.3	8.0	.29
	ss	3.8	1.9	2.0	2.0	1.9	2.1	
Psikoz	$\bar{x}$	19.4	17.7	6.0	6.1	7.7	5.9	148.03*
	ss	4.6	1.8	2.6	1.9	2.5	2.2	
Hiperaktivite	$\bar{x}$	14.0	13.2	9.3	10.2	12.6	9.6	15.76*
	ss	3.3	3.4	4.4	3.3	4.0	2.7	
Sosyal beceriler	$\bar{x}$	18.1	19.5	7.5	8.9	7.4	10.1	119*
	ss	4.4	5.0	4.4	3.8	5.4	4.4	

* $P < 0.01$

İktüel Tarama, Gelişim, Depresyon, Suça Yönelik Davranma, Sosyal İçe Çekilme, Psikoz, Hiperaktivite ve Sosyal beceriler alt ölçeklerinde gruplar arasında anlamlı farklılık saptanmıştır ($p<0.01$).

Gruplar arası farkın kaynağı için hesaplanan Tukey Kramer'e göre Otizmi olan çocukların İçe Yönelme, Bedensel İlgisi, Depresyon, Aile İlişkileri ve Kaygı alt ölçekleri dışındaki tüm alt ölçeklerde kardeşlerinden ve kontrol grubundan daha yüksek ortalamalar elde ederek anlamlı farklılık gösterdikleri saptanmıştır ($p<0.01$). Araştırma grubu ile kontrol grubu arasında da Savunucu Tutum, Depresyon, ve Hiperaktivite alt ölçeklerinde otizmi olan çocukların kardeşlerinden

kaynaklanan anlamlı farklılık saptanmıştır. Bir başka deyişle, otizmi olan çocukların kardeşlerinin kontrol grubu çocuklarından daha yüksek ortalamalar elde ettikleri gözlenmiştir. Entellektüel Tarama ve Sosyal Beceriler alt ölçeğinde ise farklılığın kontrol grubundan kaynaklandığı saptanmıştır. Kontrol grubunun otizmi olan çocukların kardeşlerinden Entellektüel Tarama ve Sosyal Beceriler alt ölçeklerinde daha yüksek ortalamalar elde ettikleri bulunmuştur ($p<0.05$).

İçe yönelme/Bedensel Belirtiler, aile ilişkileri, bedensel ilgi, kaygı ve yalan alt ölçeklerinde gruplar arasında anlamlı farklılık saptanmamıştır ($p>0.05$).

Tablo 4: Grupların CBCL Puanlarına İlişkin Ortalama Standart Sapma ve F Değerleri

Alt Ölçekler		Otistik Ç. Grubu		Araştırma Grubu (Kardeşler)		Kontrol Grubu		F Değerleri
		Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	
Etkinlikler	$\bar{x}$	2.4	1.5	5.0	5.2	6.3	5.2	8.61*
	ss	2.2	1.6	2.3	2.4	3.7	1.7	
Okul	$\bar{x}$	1.5	2.0	4.2	4.9	4.4	4.3	7.49*
	ss	1.6	1.5	1.9	2.3	1.3	2.3	
S.Yeterlik	$\bar{x}$	2.5	2.5	6.7	5.5	7.0	5.5	9.15*
	ss	1.6	1.5	2.6	2.1	1.9	1.9	
Toplam S. Yeter.	$\bar{x}$	6.2	5.5	16.3	17.5	13.0	15.5	15.34*
	ss	4.6	4.2	5.0	4.3	6.0	3.9	
İçe Çekilme	$\bar{x}$	6.1	4.5	2.5	2.9	2.6	2.4	10.71*
	ss	3.1	2.0	1.8	1.4	1.8	1.3	
Bedensel Yak.	$\bar{x}$	.6	0.2	.5	0.8	.6	1.0	.45
	ss	1.1	0.7	.7	1.2	.7	1.1	
Kaygı/ Depres.	$\bar{x}$	6.1	5.5	5.0	4.5	3.1	3.3	13.95*
	ss	3.9	3.2	2.1	2.8	1.8	1.9	
Suça Yönel.	$\bar{x}$	3.2	2.3	1.7	.3	1.4	.7	7.42*
	ss	3.0	1.8	2.2	.6	0.7	.8	
Sosyal Sor.	$\bar{x}$	2.5	3.0	6.7	1.2	7.0	1.2	5.77*
	ss	1.6	0.7	2.6	2.5	1.9	1.8	
Düşünce Sor.	$\bar{x}$	4.0	3.0	0.5	1.0	0.7	1.0	17.36*
	ss	2.0	1.0	1.0	1.3	1.1	1.5	
Dikkat Sor.	$\bar{x}$	9.2	8.7	2.1	2.3	1.3	1.5	33.15*
	ss	4.0	1.3	2.9	3.3	1.3	1.2	
Saldırgan Dav.	$\bar{x}$	11.3	6.7	5.8	4.8	5.6	4.5	3.45*
	ss	7.4	3.8	5.6	5.2	4.9	4.0	
Toplam Sor.	$\bar{x}$	52.3	39.3	21.3	19.8	23.2	18.9	11.58*
	ss	25.5	13.5	16.3	15.1	17.3	13.8	
İçe Yönel.	$\bar{x}$	14.0	10.0	6.9	8.7	7.3	8.0	8.44*
	ss	8.2	4.3	3.7	4.0	4.0	3.8	
Dışa Yönel.	$\bar{x}$	14.8	9.1	7.5	5.4	6.7	3.7	6.39*
	ss	9.7	4.8	7.2	5.8	6.2	2.7	

* $P<0.01$

Grupların CBCL'E İlişkin Bulguları

Grupların CBCL'e ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve F değerleri Tablo 4'de gösterilmiştir. CBCL puan ortalamaları incelendiğinde, grup temel etkisi bedensel yakınma dışında tüm alt ölçeklerde anlamlı bulunmuştur. Tukey Kramer'e göre otistik çocukların CBCL'den aldıkları puan ortalamalarının Etkinlikler, Sosyallik, Okul, Toplam Sosyal Yeterlik, İç Çekilme, Sosyal Sorunlar, Düşünce Sorunları, Dikkat Sorunları, Saldırgan Davranışlar, Suça Yönelim alt ölçekleriyle, Toplam Sorunlar, İç Yönelim ve Dışa Yönelim bölümlerinde kardeşlerinden ve kontrol grubundan anlamlı farklılık gösterdikleri saptanmıştır ($p<0.01$).

Kaygı/Depresyon ve Toplam Sosyal Yeterlik alt ölçeklerinde Tukey Kramer'e göre araştırma grubu ile kontrol grubu arasında da farklılık olduğu ve farklılığın otizmi olan çocukların kardeşlerinden kaynaklandığı görülmüştür. otizmi olan çocukların kardeşlerinin Kaygı/Depresyon alt ölçeğinde kontrol grubundan daha yüksek ortalamalar elde ederken, Toplam Sosyal Yeterlik alanında kontrol grubunun daha yüksek ortalamalar elde ettikleri görülmüştür.

Çocuklar İçin Kişilik Ölçeği ve CBCL alt ölçekleri arasındaki korelasyona ilişkin bulgular Tablo 5'de gösterilmiştir. İki ölçeğin alt ölçekleri arasında özellikle benzer maddelerden oluşanlar için yüksek korelasyonlar saptanmıştır.

TARTIŞMA

Otizmi olan çocuklar, kardeşleri ve kontrol grubunun kişilik ve davranış örüntülerini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada; Çocuklar İçin Kişilik Ölçeğinin Disiplin Sorunları/Yetersiz Özen, kontrol, Bilişsel Gelişim, Sıklık, Savunucu Tutum, Uyum, Başarı, Entellektüel Tarama, Gelişim, Depresyon, Suça Yönelik Davranma, Sosyal İç Çekilme, Psikoz, Hiperaktivite ve Sosyal beceriler alt ölçekleri ile CBCL'in Etkinlikler, Sosyallik, Okul, Sosyal Yeterlik Toplam, İç Çekilme, Sosyal Sorunlar, Düşünce Sorunları, Dikkat Sorunları, Saldırgan Davranışlar, Suça Yönelim alt ölçeklerinde, Toplam Sorunlar, İç Yönelim ve Dışa Yönelim bölümlerinde otistik çocukların, kardeşleri ve kontrol grubuna göre daha yüksek ortalamalar elde ettikleri gözlenmiştir. Otizm bir çocuğun gelişimini ciddi biçimde yaşam boyu etkileyen ağır bir gelişimsel bozukluktur. Otistik çocuklar davranış ve kişilik gelişim-

Tablo 5: Çocuklar İçin Kişilik Ölçeği ve CBCL Alt Ölçümleri Arasındaki Değerler*

ÖLÇÜMLER	Etkinlik	Sos- yallık	Okul	Sos YeterTop	İç Çekilme	Beden. Yak.	Sosyal Sorunlar	Kaygı/ Depres.	Düşünce Sorunları	Dikkat Sorunları	Saldırgan Davranış.	Suç Yönel.	Toplam Sorun.	İç Yönel.	Dışa Yönel.
Dis. Sor./Yet Öz Kon.	-.260	-.090	.121	-.252	.263	.041	.232	.453**	.460**	.368*	.565**	.287	.492**	.411**	.525**
Sosyal Yeterlik	.070	-.173	.199	-.119	.423**	-.012	.478**	.534**	.339	.324*	.316	.263	.487**	.617**	.324*
Bilişsel Gelişim	-.197	-.391*	-.076	-.311	.282	-.209	.748**	.505**	.485**	.564**	.454**	.405*	.595**	.400*	.482**
İç Yönl.Bed.Bel.	-.059	.176	.261	.048	.211	-.209	-.039	.231	-.046	-.108	.024	.002	.024	.234	.007
Sıklık	-.265	-.391*	.236	-.051	.227	.018	.270	.375*	.151	.224	.299	.087	.316*	.421**	.268**
Savun. Tu.	-.059	.030	.211	.304	-.144	-.054	-.237	-.243	-.288	.022	.087	-.154	-.111	-.213	.046
Uyum	.000	-.268	-.064	-.214	.282	-.316	.628**	.472**	.676**	.665**	.732**	.434**	.764**	.361**	.715**
Başarı,	.141	-.018	.505**	.000	.167	-.221	.302	.297	.328*	.195	.358**	.342**	.395**	.221	.383**
Entellektüel Tarama	-.094	-.187	-.564**	-.373*	.220	-.323*	.641**	.435**	.344*	.482**	.514**	.680**	.635**	.317**	.608**
Gelişim	.031	-.045	-.040	-.115	.236	-.249	.569**	.432**	.537**	.446**	.522**	.307	.591**	.364**	.506**
Depresyon	-.135	.040	.215	-.133	.200	.279	.147	.317*	.026	.096	.068	.044	.120	.310	.050
Suç Yönelik Davr.	.065	-.147	-.140	-.301	.055	-.103	.182	.147	.454**	.379*	.558**	.163	.461**	.140	.492**
Sosyal İç Çekilme	.044	.159	.235	.011	.065	.010	-.160	-.177	-.261	-.273	-.159	.054	-.165	-.007	-.117
Aile İlişkileri	.024	-.200	.107	.005	.077	.383*	.126	.254	.342*	.434**	.433**	.026	.351*	.304	.368*
Bedensel İlg.	-.405**	-.275	-.005	-.052	-.032	-.094	-.123	-.095	-.168	.141	-.022	.076	-.069	.004	.001
Kaygı	-.073	-.253	-.106	-.331	.246	.365*	.079	.390*	.327*	.091	.059	-.060	.198	.478**	-.001
Psikoz	-.031	-.248	-.002	-.116	.330*	-.205	.514**	.406**	.289	.372*	.370*	.302	.467**	.336*	.387*
Yalan	.243	.435**	.277	.408**	-.022	.001	-.109	-.073	-.474**	-.255	-.326	.051	-.252	-.038	-.251
Hiperaktivite	-.119	-.323*	-.232	-.108	-.170	-.214	.122	-.054	.217	.404**	.366*	.004	.216	-.192	.317*
Sosyal Beceriler	-.112	-.267	.040	-.242	.293	-.270	.582**	.461**	-.46	.554**	.597**	.379**	.624**	.361*	.584**

* $p<0.05$ ** $p<0.001$

lerini de içine alan, yaşamın tüm alanlarında yaşam boyu ortaya çıkabilecek sorunlarla karşılaşırlar (Kobayashi ve Murata 1998). Bu çalışmanın bulgularını, Kobayashi ve Murata'nın (1998) bir grup yetişkin otistikle yaptıkları çalışmada elde ettikleri CBCL bulguları desteklemektedir. Otistik çocukların CBCL bulgularına göre etkinlikler, sosyallik, okul, sosyal yeterlik, düşünce ve dikkat sorunları, sosyal sorunlar ve saldırgan davranışlar gibi alt ölçeklerde elde ettikleri puan ortalamaları kardeşlerinden ve kontrol grubundan daha çok sorun yaşadıklarına işaret etmektedir. Bu sorunların zaten sıklıkla otizm belirtileri içinde yer aldığı bilinmektedir. Öte yandan, bu çalışmanın önemli bir bulgusu da otistik çocukların kardeşlerinin sağlıklı kardeşe sahip çocuklardan daha fazla sorun göstermediklerinin saptanmış olmasıdır. Bu sonucu destekleyen yayınların yanı sıra, yayınların çoğunda kardeşlerde daha çok sorun olduğu bildirilmiştir (Lobato ve ark 1988, Begun 1989, Boyce ve Bennett 1993, Gold 1993, Powell ve Gallagher 1993, Rodrique ve ark. 1994, Eisenberg ve ark.1998, Damiani 1999, Hughes ve ark. 1999, Fisman ve ark 2000).

Otistik çocukların kardeşlerinde bilişsel, konuşma ve davranışsal sorunlara sık rastlanıldığına ilişkin araştırma bulguları olduğu bilinmektedir (Fombonne ve ark 1977, Ozonoff ve ark 1993). Bu çalışmada otistik çocukların kardeşlerinde ilgili yazında işaret edilen patoloji anlamında bilişsel ya da davranışsal sorunlara benzer bulgular saptanmamıştır. Çocuklar İçin Kişilik Ölçeği'nin uyum, başarı, gelişim, suça yönelme, psikoz, kaygı ve bedensel ilgi alt ölçekleri puan ortalamaları açısından otistik çocukların kardeşleri ile kontrol grubu arasında fark gözlenmemiştir. Aynı zamanda, CBCL'in yeterlik, düşünce problemleri, dikkat problemleri, dışa dönüklük ve toplam davranış sorunları alt ölçeklerinden alınan puan ortalamaları arasında da iki grup arasında anlamlı fark bulunmamıştır.

Otistik çocukların kardeşleri ile kontrol grubu arasında toplam davranış sorunları ve dışa dönüklük açısından bir fark bulunmadığına ilişkin bulgu Rodrique ve arkadaşlarının (1994) bulgularıyla da uyumludur. Bu çalışmada otizmi olan

çocukların kardeşleriyle kontrol grubu arasında fark bulunmayışı annelerin otizmle karşılaştırdıklarında sağlıklı çocukları için aşırı normalleştirme yapmış olmalarına bağlanabilir. Belki de anneler otistik çocukları ile karşılaştırdıklarında otizm gibi bir sorun karşısında kardeşlerin var olan sorunlarını önemsemiyor da olabilirler. Ancak bu aileler bireysel ve grup olarak yardım almış ailelerden oluşmaktadır ve kardeşlere ilişkin sorun aktarmamışlardır.

Girişte sözü edilen bulgulara (otistik çocukların kardeşlerinin duygusal sorunlar gösterdiklerine ilişkin bulgular) benzer olumsuz bazı etkiler de gözlenmiştir. Örneğin, otistik çocukların kardeşlerinin Depresyon, Hiperaktivite, İçe Yönelme, Sosyal İçer Çekilme ve Kaygı/Depresyon alt ölçeklerinde kontrol grubundan daha yüksek ortalamalar elde ettikleri görülmüştür. Ancak bu ortalamalar patoloji sınırına ulaşmamaktadır. Cinsiyet farklılığına ilişkin olarak da otistik çocukların kız ve erkek kardeşleri arasında farklılıklar gözlenmiştir. Otistik çocukların erkek kardeşleri depresyon alt ölçeğinde, kız kardeşlere göre daha yüksek ortalamalar almışlardır. Bu bulgu Gold (1993) ve Lobato'un (1983) bulguları ile de uyumludur. Akçakin ve Erden'in (2001) çalışmasında otistik çocukların annelerinin depresyon ölçeği puan ortalamalarının yüksek bulunduğu bildirilmiştir. Öte yandan, içe yönelme ve sosyal içer çekilme alt ölçeklerinde kız kardeşler erkek kardeşlere göre daha yüksek ortalamalar elde etmişlerdir. Bu bulgu toplumumuzda kızların içe yönelme ve sosyal içer çekilmeye özendirilmelerine ilişkin sosyal bir özellik olarak düşünülmüştür.

Otistik çocukların erkek kardeşlerinde depresyonun kız kardeşlerden fazla görülmesi kız denek sayısının azlığı/ denek özellikleri gibi nedenlere bağlanabilir. Bir başka açıklama da aynı cinsten engelli bir kardeşe sahip olmaya yönelik olumsuz etkilenme olarak aktarılabilir. Ayrıca kızlar yaşam zorluklarıyla başetmede, daha aktif, daha olgun ve aynı zamanda daha becerikli olmaları nedeniyle de daha nadir olarak depresyon göstermekte olabilirler (Başaran 1992, Güvenç 1994, Erol ve ark. 1995). Otistik çocukların

kardeşlerinin kontrol grubundan daha fazla hip-
raktivite ortalaması elde etmiş olmaları da dep-
resyon belirtileriyle bağlantılı olabilir.

Çocuklar İçin Kişilik Ölçeği'nin Savunucu Tu-
tum alt ölçeği puan ortalamalarının kontrol gru-
bundan yüksek bulunması otistik çocukların ai-
lelerinin sağlıklı çocuklarına daha savunmacı
yaklaşıtlarının göstergesi olabilir. Ancak ailele-
rin otistik çocuklarının sorunlarına karşı aynı sa-
vunmacı tutumu göstermiyor olmaları da ilginç
bir bulgudur. Bu durum ailelerin otistik çocukla-
rı konusunda olabildiğince açık davranarak ala-
bilecekleri her türlü yardıma ilişkin çağrı olarak
da yorumlanabilir. Öte yandan diğer çocuklarını
olduğundan daha sağlıklı ve yeterli görmeye
ilişkin beklenti ya da gereksinimlerine ilişkin bir
algıyı ortaya koyuyor olabilirler.

Otistik çocukların kardeşlerinin sosyal beceri so-
runlarını, kontrol grubundan daha az yaşıyor ol-
masına ilişkin bulguya ilgili yazında rastlanma-
mıştır. Bu bulgu otistik çocukların ailelerinin
sağlıklı çocuklarına diğer ailelere göre bağımsız
yaşama ve sosyalleşme konusunda daha fazla
destek ve fırsat veriyor olmaları görüşüyle açık-
lanabilir. Öte yandan sağlıklı çocuklarını otistik
çocuklarıyla karşılaştırıyor olmalarına dayalı bir
iyimserlik ya da aşırı normalleştirme bulgulara
yansımış olabilir.

Otistik çocukların kardeşlerinin kontrol grubun-
dan bilişsel gelişim ve okul başarısı yönünden
daha iyi oldukları saptanmıştır. Bu konuda ya-
zında da tutarsızlıklar gözlenmiştir (Baird ve
August 1985, Fombonne ve ark.1997, Hughes ve
ark.1999). Bu bulgu, otistik çocukların ailelerinin
sağlıklı çocuklarını olduğundan daha başarılı
buluyor olmaları görüşü ile açıklanabilirse de,
gerçekte bu yalnızca ailelerin algısı değildir.
Çünkü araştırma grubundaki çocukların çoğu sı-
navla kazanılan ve başarı beklentisi yüksek olan
okullara devam etmektedirler (Anadolu Liseleri
ya da akademik başarı konusunda iddialı oldu-
ğu bilinen okullar). Bir çoğu aileleri tarafından
belirtildiğine göre sınıflarını takdir ya da teşek-
kür belgesi alarak geçmektedirler.

Bir başka açıdan bakıldığında, engelli bir karde-
şe sahip olma ailenin yaşam kalitesi üzerinde

farklı biçimlerde etkin olmaktadır. Bu etki ço-
ğunlukla olumsuzlukmuş gibi görünse de kar-
deşler üzerinde bazı olumlu etkilere de neden
olmaktadır. Örneğin, ailenin zamanının çoğunu
otistik çocuğun bakımıyla geçirmesi ve zaman
bulamaması nedeniyle kardeşe düşen fazladan
sorumluluklar, kardeşlerin bağımsızlıklarının
daha çok desteklenmesine neden olmaktadır. Bu
durumda da onlar daha çabuk olgunlaşıp, daha
yeterli hale geliyor olabilirler.

Öte yandan bu kardeşler için riskli bir durumda
olabilir. Aileler bir yandan sağlıklı çocukları ko-
nusunda olumlu tutumları nedeniyle psikolojik
gelişimleri açısından koruyucu bir rol oynarlarken,
aynı zamanda çocukları yardıma gereksi-
nim duyduğunda da uzman yardımı aramada
esnek davranabilirler. Ya da kardeşlerin gereksi-
nimlerine ilişkin yardım aramada geç kalabilir-
ler.

Otizmi olan çocukların kardeşlerinde birçok ça-
lışmada sözü edilen bilişsel ve duygusal sorun-
ların bu çalışmada desteklenmemiş olması, ya-
şamlarındaki sürekli strese karşın, sağlıklı dav-
ranışlar ve sağlıklı kişilik özelliklerine ilişkin
örüntüler göstermeleri koruyucu etkenlerin
araştırılmasını gerekli hale getirmektedir. Bu ça-
lışmadaki otistik çocukların tümünün aileleri,
otistik çocuklarına ilişkin çok yönlü danışmanlık
almışlardır. Otistik çocuklar klinikte düzenli ola-
rak izlenmiş, eğitimleri iyi planlanmış ve izlen-
miştir. Aileler en azından iyi organize olmuşlar
ve motive edilmişlerdir. Aileye verilen etkili da-
nışmanlık ve tedavi hizmetinden kardeşler de
yararlanmış olabilirler. Ayrıca kardeşlerin okul
ortamlarının olumlu özelliklerinin de onlar üze-
rinde koruyucu etkisi olmuş olabilir. Bu çalışma-
nın bir katkısı da kapsamlı iki ölçekle birden ça-
lıılmış olması ve ölçekler arası tutarlılığın göste-
rilebilmiş olmasıdır. İki ölçeğin alt ölçekleri ara-
sında gözlenen yüksek korelasyonlar bulguların
tutarlılığına ve güvenilirliğine de işaret etmekte-
dir.

Bundan sonraki çalışmalarda kardeşlerin ayrıntılı
incelenmesi ve izlenmesinin, onların psikolo-
jik sağlığını koruyucu etmenlerin, genetik geçiş-
liliğin ve yardım gereksinimlerinin tanınmasına

katkısı olacağı düşünülmüştür. Kardeşlere ilişkin çalışmalarda aileden bilgi alınmasının yanı sıra kendileriyle yapılacak yapılandırılmış klinik görüşmelere, bilişsel süreçlerinin değerlendirilmesine, ayrıca onları yakından tanıyan öğretmenlerinin verecekleri bilgilere de gereksinim duyulmaktadır. Bu bilgiler konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Bilindiği kadarıyla, bu çalışma otizmi olan çocukların kardeşleriyle yapılmış, geniş kapsamlı ölçekler kullanılarak kişilik ve davranış örüntülerini inceleyen ilk çalışmadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, denek sayısının daha geniş tutulması ve otizmin diğer alt gruplarının da katılması ile alana daha ayrıntılı bilgiler kazandırılacaktır.

TEŞEKKÜR

Bu araştırmada istatistiksel analizler konusunda titiz ve özverili yardımları nedeniyle Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi Biyoistatistik Bölümünden Nazmiye Kurşun'a teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

- Achenbach TM (1991) *Manual for the Child Behaviour Checklist/4-18 and 1991 Profile*. VT:University of Vermont, Burlington.
- Akçakan M (1993) Normal eğitim gören otistik çocuklarla özel eğitim gören otistik çocukların karşılaştırıldığı bir izleme çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi* 29:3-9.
- Akçakan M, Polat S, Kerimoğlu E (1993) Otistik ve zeka engelli çocukların demografik ve doğumla ilgili özellikler yönünden karşılaştırılması. *Türk Psikiyatri Dergisi* 1:39-46.
- Akçakan M, Erden G (2001) Otizm tanısı konmuş çocukların anne ve babalarındaki ruhsal belirtiler. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 1:2-10.
- Baird TD, August GJ (1985) Familial heterogeneity in infantile autism. *J Autism Dev Disord* 15:315-321.
- Başaran F (1992) *Psiko-Sosyal Gelişim: 7-11 Yaş Çocukları Üzerinde Yapılan Bir Araştırma*. 2. Baskı. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Begun AI (1989) Sibling relationships involving developmentally disabled people. *Am J Ment Retard* 93:566-574.
- Boyce GC, Barnett WS (1993) Siblings of persons with mental retardation. A historical perspective and recent findings. *The Effects Of Mental Retardation, Disability*

And illness On Sibling Relationships: Research Issues And Challenges içinde, Z Stoneman ve PW Berman (ed) Paul H Brooks, Baltimore MD., s:145-184.

Bristol MM, Schopler E (1983) Stress and coping in families of autistic adolescents. *Autism In Adolescents And Adults* içinde, E Schopler ve GB Mesibow (ed) Plenum Press, New York:251-276.

Cleveland DW, Miller N (1977) Attitudes and life commitments of older siblings of mentally retarded adults: An exploratory study. *Ment Retard* 15:38-41.

Damiani VB (1999) Responsibility and adjustment in siblings of children with disabilities: Update and review. *J Contemp Hum Ser* 80(1):1999.

Dyson L, Fewell RF (1989) A comparison of self concept of siblings of handicapped and nonhandicapped children. *J Early Inter* 13:230-238.

Ehly SW, Reimers TM, Keith TZ ve ark.(1986) Personality inventory for children-short form:useful for educational screening? *J Psychoeduc Assess* 4(3):203-210.

Eisenberg L, Baker BL (1998) Siblings of children with mental retardation living at home or in residential placement. *J Child Psychol Psychiatry* 39(3):355-363.

Erden G (1995) Çocuklar için kişilik ölçeği: Türk çocukları için uyarlama ve standardizasyon çalışması (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Erol N, Aslan L, Akçakan M (1995) The Adaptation And Standardization Of The Child Behaviour Checklist Among 6-18 Year Old Turkish Children. *Eunethydis European Approaches to Hyperkinetic Disorder* içinde, J Sergeant (Eds) Fotorotar Egg, Amsterdam.

Ferrari M (1984) Chronic illness: psychosocial effects on siblings-1. Chronically ill boys. *J Child Psychol Psychiatry* 25:459-479.

Fombonne E, Bolton P, Prior J ve ark.(1997) A family study of autism: cognitive patterns and levels in parents and siblings. *J Child Psychol Psychiatry* 3(6):667-683.

Fisman S, Wolf L, Ellison D ve ark. (2000) A longitudinal study of siblings of children with chronic disabilities. *Can J Psychiat* 45(4): 369-375.

Gillberg C, Gillberg IC, Steffenburg S (1992) Siblings and parents of the children with autism. *Dev Med Child Neurol* 34: 389-398.

Glasberg BA (2000) The development of siblings' understanding of autism spectrum disorders. *J Autism Dev Disord* 30(2): 143-156.

Glasberg BA, Belchic JK (1996) Creating a discussion group for siblings of children with developmental disabilities. Program presented at the meeting of the New Jersey Center for Outreach and Services for the Autistic Community, East Brunswick, NJ.

Gold N (1993) Depression and social adjustment in siblings of boys with Autism. *J Autism Dev Disord* 23(1):147-163.

Güvenç B (1994). İnsan ve Kültür. Remzi Kitabevi, İstanbul.

Harris SL (1982) A family systems approach to behavioral training with parents of autistic children. *Child Family Behav Therapy* 4: 21-35.

Harris SL (1994) *Siblings Of Children With Autism. A Guide For Families*. Woodbine House, Bethesda, MD.

Howlin P (1988) Living with impairment. The effects on children of having an autistic sibling. *Child Care Health and Development* 14:395-408.

Hughes C, Plumet MH, Leboyer M (1999) Towards a cognitive phenotype for autism: increased prevalence of executive dysfunction and superior spatial span amongst siblings of children with autism. *J Child Psychol Psychiatry* 40(5):705-718.

Itskowitz J (1980) Siblings' perceptions of their needs for programs, services and support: A national study. *Sibling Information Network Newsletter* 7:1-4.

Kline RB, Maltz A, Lachar D ve ark. (1987) Differentiation of infantile autistic, child onset pervasive developmental disorder and mentally retarded children with the personality inventory for children. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 26(6):839-843.

Kobayashi R, Murata T (1998) Behavioral characteristics of 187 young adults with autism. *Psych Clin Neurosci* 52:383-390.

Lachar D (1990) *Multidimensional Description of Personality*. Western Psychological Services, Los Angeles.

Lachar D (1987) Respondent psychopathology and interpretive accuracy of the personality inventory for children: the evaluation of a "most reasonable" assumption. *J Person Assess* 51(2):165-177.

Lachar D, Gdowski CL, Snyder DK (1982) Broadband dimensions of psychopathology: Factor scales for the personality inventory for children. *J Consult Clin Psychol* 50:632-642.

Lobato D (1983) Siblings of handicapped children: a review. *J Autism Dev Disord* 13:347-364.

Lobato D, Faust D, Spirito A (1988) Examining the effects of chronic disease and disability on children's sibling relationships. *J Pediatr Psychol* 13: 389-407.

Mates TE (1990) Siblings of autistic children: their adjustment and performance at home and in school. *J Autism Dev Disord* 20:545-553.

Mc Hale SM, Pawletko (1992) Differential treatment of siblings in two family contexts. *Child Dev* 63:68-81.

Machale SM, Sloan J, Simeonsson RJ (1986) Siblings relationships of children with autistic, mentally retarded and nonhandicapped brothers and sisters. *J Autism Dev Disord* 16:399-413.

Meyer DJ (1993) Lessons learned: cognitive coping strategies of overlooked family members. *Cognitive Coping, Families and Disability içinde*, AP Turnbull, JM Patterson, SK Behr, DI Murphy, JG Marguis ve MJ Blue-Banning (Eds): Paul H Brooks Baltimore MD:81-94.

Morgan SB (1988) The autistic child and family functioning: a developmental family systems perspective. *J Autism Dev Disord* 18: 263-280.

Ozonoff S, Rogers SJ, Farnham JM ve ark. (1993) Can standart measures identify subclinical markers of autism. *J Autism Dev Disord* 23: 429-441.

Powell TH, Gallagher PA (1993) *Brothers and Sisters: A Special Part of Exeptional Families* (2.eds) Paul H Brooks Baltimore MD.

Rodrigue JR, Geffken G, Morgan SB (1994) Perceived competence and behavioral adjustment of siblings of children with autism. *J Autism Dev Disord* 23:665-674. Rutter M, Bailey A, Bolton P ve ark. (1993) Autism: syndrom definition and possible genetic mechanism. *Nature, Nurture and Pschology içinde*, R Plomin ve GE McLearn (ed): American Psychological Association Press, Washington, DC.

Wilson J, Blacher J, Baker BL (1989) Siblings of children with severe handicaps. *Ment Retard* 27:167-173.

Wirt RD, Lachar D, Klinedinst JK ve ark. (1977). *Multidimensional Description of Child Personality*. Western Psychological Services, Los Angeles.